

УДК 32:316.423

<http://orcid.org/0000-0003-3274-6475>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.167282>

Т. П. Савельєва

СУЧАСНІ СУСПІЛЬНІ РУХИ: ВИЗНАЧЕННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті здійснена спроба визначення найбільш прийнятних теоретико-методологічних засад дослідження сучасних суспільних рухів в межах аналізу «інтеграційної» та «конфліктної» теоретичних конструкцій розвитку суспільства, що пов'язані із двома протилежними моделями суспільства (стабільної системи та системи, що знаходиться у стані постійних змін).

Ключові слова: суспільний рух, колективна дія, теорія суспільних рухів, функціональна теорія, теорія конфлікту, інтегральний підхід.

Т. П. Савельєва

СОВРЕМЕННЫЕ ОБЩЕСТВЕННЫЕ ДВИЖЕНИЯ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье осуществлена попытка определения наиболее приемлемых теоретико-методологических основ исследования современных общественных движений в рамках анализа «интеграционной» и «конфликтной» теоретических конструкций развития общества, связанных с двумя противоположными моделями общества (стабильной системы и системы, находящейся в состоянии постоянных изменений).

Ключевые слова: общественное движение, коллективное действие, теория общественных движений, функциональная теория, теория конфликта, интегральный подход.

T. P. Savelyeva

MODERN SOCIAL MOVEMENTS: DETERMINATION OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF RESEARCH

It is an attempt to determine the most acceptable theoretical and methodological bases of the study of modern social movements in the framework of the analysis of "integration" and "conflict" theoretical constructs of society in the article. These constructs are associated with two opposite models of society (a stable system and a system in a state of constant change)/

Key words: social movement, collective action, social movements theory, functional theory, conflict theory, integrated approach.

Постановка проблеми. Серед активних суб'єктів соціально-політичного життя, спрямованих на зміни, постають суспільні рухи. Поява різноманітних протестних рухів в сучасному суспільстві, розвиток рухів в політичній сфері національних держав, їх значуща роль не тільки на рівні

окремих територіальних одиниць, а і у глобальному вимірі – все це дозволяє зайняти суспільним рухам як об'єкту наукового аналізу провідну позицію у сучасних політологічних дослідженнях їх різноманітних аспектів.

Одним з недостатньо розроблених питань, від якого пропорційно залежить адекватна інтерпретація феномену суспільних рухів, є визначення теоретико-методологічної бази його дослідження.

У сучасному науковому дискурсі відсутня загальна теорія суспільних рухів – практично усі існуючі теорії прив'язані до певного історичного періоду (у спробах пояснення суспільних рухів різних років) та певного суспільства, сучасні українські дослідники більшою мірою лише констатують положення тих чи інших теорій. Застосування теоретичних надбань для аналізу суспільних рухів в реаліях українського суспільства потребує певного переосмислення, узагальнення існуючих теорій для більш зручного застосування до аналізу соціальної практики.

Аналіз актуальних досліджень. У дослідженні суспільних рухів виокремлюють дві школи – європейську та американську. Американська школа представлена парадигмою колективної поведінки (Г. Блумер, Т. Гарр, Дж. Девіс, У. Корнхаузер, С. Ліпсет) та колективної дії (К. Вільсон, М. Зальд, Дж. Мак-Карті, А. Обершол, Ч. Тіллі та ін.); європейська школа пов'язується із парадигмою Нових суспільних рухів (А. Турен, М. Кастельс, А. Мелуччі, А. Піззорно, Д. Рухт). Серед сучасних вітчизняних дослідників суспільних рухів можна вказати таких вчених – В. Барабаш, І. Гавриленко, О. Здравосмилова, Л. Камінська, В. Костюшев, Т. Павлова, Н. Скобеліна, Ю. Скокова, О. Яницький та інші.

Мета статті – здійснити спробу визначення адекватних теоретико-методологічних засад дослідження сучасних суспільних рухів у контексті аналізу «інтеграційної» та «конфліктної» теоретичних конструкцій розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Теорія суспільних рухів є досить новою для системи соціально-політичного знання, її активний розвиток розпочався

у другій половині ХХ століття. Існує декілька варіантів класифікації підходів в даній теорії. О. Здравомислова, аналізуючи західні теоретичні підходи до суспільних рухів, виокремлює три парадигми, що найбільш популярні в західноєвропейській соціально-політичній науці і виникали разом із розвитком вищезазначеної теорії – колективної поведінки (традиційний підхід) (1950-ті - початок 1970-х р.р.), колективної дії (мобілізації ресурсів) (1970-ті рр.), Нових суспільних рухів (ідентичності) (початок формування у 1970-ті р.р.) [4].

Ю. Скокова, представляючи класифікацію теорій суспільних рухів, пропонує виокремити класичні теорії (колективної поведінки, відносної депривації, масового суспільства) та сучасні теорії (теорія мобілізації ресурсів, теорія політичного процесу, теорія фреймів, теорія Нових суспільних рухів) [15].

Класифікацію теорій суспільних рухів, в залежності від етапів розвитку соціології суспільних рухів та рівня теоретизування представила Н. Скобеліна. Вченим виокремлено три етапи – класичний (мікрорівневий), що представлений теорією колективної поведінки, теорією відносної депривації та теорією соціальної дії М. Вебера; модерністський (макрорівневий), представлений теорією мобілізації ресурсів та теорією політичного процесу; постсучасний (інтегрований), представлений реляційною соціологією, теорією практичної раціональності, соціальним конструктивізмом, неоінституційним підходом, активістсько-діяльнісним підходом [13, с. 32].

Не заперечуючи цим новим запропонованим стратегіям дослідження, пропонуємо повернутися до ідей відомого німецького дослідника Р. Дарендорфа щодо можливої структури загальної теорії суспільства. У всіх публікаціях, починаючи з монографії «Соціальні класи й класовий конфлікт в індустріальному суспільстві» (1959 р.), він систематично відзначає, що «у філософському змісті суспільство має два однаково реальні вигляди: один – стабільності, гармонії й консенсусу, а інший – змін, конфлікту й примусу, що

вимагають відбиття у відповідних поняттях» [24, р. 207]. Тобто, відповідна теоретична конструкція аналізу та розвитку суспільства повинна складатися із двох моделей – «інтеграційної» (функціональна теорія) та «конфліктної» (теорія конфлікту). У зв'язку з цим приймемо до уваги й зауваження С. Яремчука щодо аналізу сучасної соціологічної теорії, яку, на його думку можна грубо поділити на «функціоналістську» та «конфліктологічну» [23, с. 113]. Отже, у межах досягнення зазначеної мети спробуємо виокремити основні положення даних теоретичних конструкцій (парадигм / теорій / моделей) та розглянути їх пізнавальний потенціал щодо аналізу сучасних суспільних рухів.

Під структурним функціоналізмом розуміються теоретичні підходи, в межах яких суспільства усвідомлюються як соціальні системи, а специфічні особливості соціальних структур пояснюються з точки зору їх вкладу у підтримку цих систем [2, с. 307-308]. У якості структур, в межах даної парадигми, розглядаються будь-які стійкі зразки діяльності людей. Підкреслюється, що перетворення на паттерн, зразок, тобто закріплення у якості елементу системи будь-яких дій, забезпечується саме їх функціональністю, тобто вкладом у становлення соціального порядку.

Розглядаючи цінність функціоналізму для аналізу сучасних процесів, В. Королько та В. Танчер акцентують увагу на присутність аналітико-функціоналістської теоретичної традиції в сучасному соціологічному знанні, яка передбачає пізнання об'єктивних характеристик та функціональних зв'язків соціальної реальності [6, с. 139].

Основні принципи структурного функціоналізму базуються на положеннях концепції Е. Дюркгейма про принципи функціонального підходу до аналізу соціальних явищ з точки зору їх ролі по відношенню до системи, де суспільство розглядається як саморегулююча система, що має якості, відмінні від якості кожного окремого елементу; суспільний порядок розглядається як нормальний стан суспільства.

У межах парадигми структурного функціоналізму розгляд суспільних рухів можливий у двох напрямках: по-перше, ураховуючи, що визначення суспільних рухів здійснюється через поняття соціальна дія та соціальна поведінка, доцільним є аналіз даних концептів у різних представників цього напрямку (зокрема погляди Т. Парсонса на соціальну дію та Н. Смелзера на соціальну поведінку та суспільні рухи як її різновид); по-друге, доцільним є розгляд суспільних рухів як елементу соціальної системи, а отже і виявлення їх функцій, тобто впливу на відтворення соціальної системи.

Т. Парсонс розглядає соціальну дію в межах макросоціологічного аналізу, саме тому вчений не звертає увагу на такий конкретизований вид соціальної дії як суспільний рух.

Не претендуючи на детальний опис теорії соціальної дії Т. Парсонса, зазначимо, що з позиції структурного функціоналізму соціальна дія обумовлюється залежністю від культурних та соціальних норм, цінностей, потреб, які є наперед заданими. При цьому передбачається, що взаємозалежність є передумовою мінімальної стабільності системи [8, с. 8].

І при аналізі сутності суспільних рухів в суспільстві виявляється: по-перше, вони можуть поставати як інституціоналізовані організації (асоціації), і лише таким чином вони являють собою функціональні фактори у розвитку суспільства та становленні соціального порядку; по-друге, вони можуть поставати в якості дисфункцій (в залежності від мети, яку ставлять перед собою їх учасники) і таким чином порушують рівновагу у суспільстві.

У Т. Парсонса асоціація (добровільна самоорганізація) являє собою один з типів операціональної організації соціетальної спільноти (колективи з певними нормами), політики та економіки, що має такі характеристики як консенсус учасників відносно нормативного порядку даного об'єднання, рівність членів, добровільність вступу та виходу, відмічається важлива роль процедур, що регулюють дискусії та забезпечують прийняття рішень, також вчений зазначає, що саме через асоціації у суспільстві реалізується інтегративна функція [11, с. 41]. У цьому плані можна припустити, що

суспільний рух в межах структурного функціоналізму може розглядатися у якості інституціоналізованого утворення, яке має позитивні функції для суспільства. Таке визначення близьке до розуміння суспільних рухів у Н. Скобеліної, де вони являють собою «організовану форму колективної діяльності, що характеризується самоорганізацією, орієнтацією на представництво інтересів соціальних груп, спільнот, суспільства у цілому, організаційною оформленістю, певною стабільністю [14, с. 52]. Саме в цьому розумінні у Т. Парсонса суспільний рух як соціальний інститут слугує вирішенню функціональних проблем (організація ресурсів заради досягнення колективних цілей) такої підсистеми як політика.

Але необхідно прийняти до уваги, що більшість дослідників в поняття суспільних рухів вкладають їх позаінституційний і неформальний характер. Так, П. Штомпка розглядає рухи як особливий різновид колективних дій, спрямований на здійснення соціальних змін, що розвиваються в межах неформальних, позаінституційних систем [19, с. 166]. При такому розгляді, в межах структурного функціоналізму, суспільні рухи можуть поставати поза постійних діючих сил суспільного життя і виявляються показниками дисфункціональності соціальної системи, виконуючи дестабілізуючу роль.

Н. Смелзер як представник структурного функціоналізму, на відміну від Т. Парсонса, в іншому ракурсі розглядає проблематику суспільних рухів. Ключове поняття його теорії – колективна поведінка, яка є одним із типів соціальної дії, що є колективною спробою змінити соціальне оточення, і включає в себе такі масові явища як паніка, масові захоплення, бунти, реформаторські та революційні суспільні рухи, релігійні культи [цит за: 4, с. 16]. На думку вченого це позаінституційна поведінка, тому що вона є реакцією на «структурні напруги», які виникають через конфлікт інтересів та дисфункції соціальної системи. В такій ситуації депривація особистості виступає фактором виникнення протестної поведінки. В межах теорії «зростаючої цінності» Н. Смелзер здійснив спробу пояснення формування колективної поведінки, яка відбувається з метою зміни середовища. Умовою

виникнення суспільного руху Н. Смелзер називає шість факторів – структурні фактори, структурна напруга, посилення та розповсюдження узагальненого вірування, активізуючі фактори, мобілізація до дій та соціальний контроль. Своєю теорією дослідник дещо послаблює уявлення про колективну поведінку та суспільні рухи як «ірраціональні» та загрозливі, яке склалося в межах традиційного підходу до вивчення суспільних рухів (парадигма колективної поведінки).

Внеском Р. Мертона до аналізу суспільних рухів можна вважати акцентування уваги на розгляді в межах структурного функціоналізму не тільки позитивних функцій, але і негативних наслідків – дисфункцій. Роздуми Р. Мертона щодо соціальної аномії близькі до аналізу факторів виникнення суспільних рухів в межах теорії відносної депривації. Дослідник вважає, що аномія (як і відносна депривація) є розпадом у культурній структурі, що відбувається особливо в той час, коли існує гостре розходження між культурними нормами і цілями, та соціально структурованими можливостями членів груп діяти у відповідності до даних норм культури [9].

Отже, в межах парадигми структурного функціоналізму головною характеристикою суспільства є стабільність, тому будь-які зміни, що порушують порядок, є ознакою дисфункціональності соціальної системи або ж структурної напруги. В той же час, за умови існування руху у вигляді інституційної організації, він може виконувати позитивну роль через формування нових цінностей та норм суспільного життя. За своїми основними характеристиками теорії даної соціологічної парадигми розглядаються в рамках традиційного підходу до вивчення суспільних рухів (парадигма колективної поведінки).

Як зазначає Дж. Рітцер, в теорії конфлікту, на відміну від теорії порядку та злагоди, підкреслюється контроль одних соціальних груп над іншими, ураховується, що соціальний порядок заснований на маніпуляції та контролі домінуючих груп, та вважається, що соціальні зміни відбуваються

швидко і неупорядковано, коли панівні групи скидаються підлеглими [12, с 115].

Якщо структурний функціоналізм основний акцент здійснює на механізмах самозбереження системи, парадигма конфлікту звертає увагу на чинники трансформації та якісне перетворення системи, і різноманіття, яке заперечується функціоналістами, визначає як основну умову для підтримки стабільності через зміни, тобто його адаптацію до нових умов [1, с. 167]. Даними особливостями теорії і визначається місце в ній суспільних рухів, які за своїми основними характеристиками є факторами соціальних змін.

Положення теоретиків так званої «чистої» теорії конфлікту не є безпосередньою основою для розвитку теорії суспільних рухів, вони не пов'язують конфлікт із рухами (скоріше він пов'язаний із соціальним протестом), але дана парадигма вкрай важлива для розуміння сутності конфлікту, за допомогою якого, наприклад, в межах теорії мобілізації ресурсів і теорії Нових суспільних рухів, розглядаються суспільні рухи.

Серед фундаторів конфліктної парадигми більше уваги до аналізу суспільних рухів, а саме – робітничого руху, було приділено К. Марксом. Для вченого основою даного руху є класові інтереси. Робітничий рух уособлюється у класовій боротьбі і є рушійною силою історичного прогресу. Фактором для здійснення колективних дій людей є матеріальні умови, пов'язані із протиріччям виробничих сил та виробничих відносин.

На відміну від К. Маркса, Р. Дарендорф вважав головним джерелом конфлікту протиріччя між соціальними групами, пов'язані із концентрацією влади у одних і її відсутністю у інших, і при цьому диференціальний розподіл влади стає визначальним фактором систематичних соціальних конфліктів [24, р 165].

Безпосередньо в конфліктній теорії, на противагу марксизму, конфлікти не розглядаються лише як такі, що є показником суспільної дестабілізації та умовою для діяльності революційних рухів, а виступають органічним станом соціальної системи. Це дає підстави вважати, що

концептуальний підхід до суспільних рухів в рамках даної парадигми відрізняється від положень структурного функціоналізму в першу чергу поглядом на них як на невід'ємну частину суспільства.

Грунтуючись на висновках Е. Шульца, в яких теоретик виокремлює теорію мобілізації ресурсів та Нових суспільних рухів як варіанти усередині більш широкої конфліктної парадигми в соціальній теорії, звернімо увагу на їх особливості [20, с. 24].

Теоретичні наробики вищевказаних теорій «вписано» у вихідні тези, що є основою конфліктологічного підходу – всі соціальні системи мають нерівномірний розподіл кількісно обмежених цінних ресурсів; нерівність закономірно та неминуче породжує конфлікти інтересів різних частин системи; подібні конфлікти інтересів з часом призводять до відкритого зіткнення між тими, хто володіє ресурсами і тими, хто їх не має; ці конфлікти потребують реорганізації соціальної системи, при цьому створюються нові нерівності, що стає поштовхом для нових конфліктів та змін [6, с. 146].

Теорія мобілізації ресурсів має в своїй основі принципи економічної науки та теорії організації. Основна увага теоретиків (Дж. Мак-Карті, М. Залд, Р. Еш, В. Гемсон, С. Терроу, Ч. Тіллі та інші) спрямована на аналіз діяльності рухів, на їх динаміку, при цьому констатується відхід від розгляду рухів як ірраціональної поведінки – вони розглядаються як раціональні дії. Основна увага приділяється економічним, політичним можливостям та структурним умовам виникнення конфліктів.

Визначальні особливості даної теорії найбільш узагальнено сформульовано Дж. Дженкінсом: рухи є раціональною, адаптивною відповіддю на зиски та витрати різноспрямованих дій; основні цілі рухів визначаються конфліктом інтересів всередині інституціоналізованої системи владних відносин; незадоволення, викликане таким конфліктом є настільки повсюдним, що формування та мобілізація рухів залежать від змін в ресурсах, організації груп та можливостях колективної дії; найбільш типовими та ефективними є централізовані та формально структуровані

організації рухів; успіх суспільних рухів багато в чому залежить від стратегічних факторів та політичного процесу [цит. за: 15, с. 134].

Ураховуючи дані постулати та уявлення науковців, що представляють один з різновидів цієї теорії – теорію політичного процесу, можна визначити, що суспільний рух розглядається як конфліктний тип дії, зміст якої визначається конфліктом інтересів між суб'єктами і владою [4, с. 60]. Так, за думкою Ч. Тіллі суспільний рух являє собою «низку взаємодій, що повторюються між представниками влади та особами, які виступають від імені соціальної групи, що не має інституційного представництва, з вимогами зміни владних структур, проти даної влади і які підкріплюють свої вимоги публічними демонстраціями масової підтримки» [цит за: 4, с. 68]. В даному разі конфлікт розглядається в межах політичної сфери. На думку О. Яницького це конфлікт, що більшою мірою виступає між громадянським суспільством та державою [22, с. 3].

У відповідності до роздумів С. Терроу, суспільний рух у якості однієї зі сторін конфлікту, з одного боку, діє в межах соціального порядку, а з іншого намагається змінити його на свою користь. Такі межі С. Терроу називає «структурою політичних можливостей» (легітимні межі динаміки руху). О. Яницький пропонує застосовувати даний термін і в тому разі, коли дії суспільного руху не спрямовані на зміну існуючого порядку, а націлені на реалізацію громадянських прав та свобод [21, с. 53].

Теорія Нових соціальних рухів, на відміну від вищезазначених, розглядає рухи в загальному соціетальному (інституційному), політичному, культурному, історичному контексті через соціальний (структурний) конфлікт та історичність як відповідь на зміни, що прийшли із епохою постмодерну [10, с. 114].

Відповідно, основна увага в даній теорії приділяється суспільним рухам нового типу – із орієнтацією на нову ідентичність та нові цінності. Серед її представників – А. Турен, К. Оффе, Д. Рухт, А. Мелуччі, А. Піззорно та інші.

На думку О. Здравомислової, вищезазначена парадигма має два основних напрямки щодо розуміння постіндустріального суспільства – це модель центрального конфлікту (А. Турен, М. Кастельс) та плюралістична модель конфлікту (А. Мелуччі, К. Оффе, Д. Рухт) [4, с. 122].

У першій моделі звертається увага на існування центрального конфлікту у західному суспільстві, який виявляється через суспільні рухи.

Так, у А. Турена «суспільний рух – це одночасно культурно спрямована та соціально конфліктна дія деякого суспільного класу, що визначається позицією панування чи залежності в процесі присвоєння історичності, зокрема, тих культурних моделей інвестиції, знання, моралі, на які він самоорієнтований» [18, с. 89]. Для вченого суспільні рухи є діючими особами, які протиставлені один одному відношеннями панування та конфлікту, мають однакові культурні орієнтації та ведуть боротьбу між собою за управління цією культурою і формами діяльності, пов'язаними з нею [18, с. 20]. Згідно думки вченого через суспільні рухи виявляється центральний для сучасного західного суспільства культурний конфлікт.

У М. Кастельса центральний конфлікт виявляється в міському середовищі і у сфері колективного споживання, відповідно і рухи з'являються у сфері культурного споживання, дозвілля [4, с. 125].

Згідно плюралістичної моделі, оскільки суспільство є складною системою, в якій не можна виокремити центральний конфлікт, сучасні конфлікти мають особливість змінювати предмет суперечки та стосуються усіх верств населення. Так, за А. Мелуччі в суспільному русі проявляються чимало конфліктів, які в жодному разі не можна звести до центрального. Вченим акцентується увага на принципі заміщення і ланцюгової реакції в сучасних конфліктах, коли один предмет конфлікту може бути замінений іншим, а подія, що була причиною протестної поведінки, стає лише початковим пунктом у ланцюзі колективних дій [4, с. 125]. Саме тому суспільні рухи не можуть співпадати з наявними політичними конфліктами.

Автором звертається увага на активність рухів у сфері культурного відтворення.

Отже, в теоріях, які розглядаються в межах конфліктної парадигми, конфлікт є значущою характеристикою рухів, але розглядається у різних контекстах – через категорію «історичності» (А. Турен), в культурному середовищі (А. Мелуччі), або ж в політичному середовищі (Ч. Тіллі).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, зважаючи на існуюче різноманіття теорій та концепцій у вивченні суспільних рухів у соціально-політичному дискурсі, для більш зручного та ефективного застосування їх положень до сучасних реалій пропонується систематизувати їх у контексті аналізу «інтеграційної» та «конфліктної» теоретичних конструкцій розвитку суспільства. Кожна з даних моделей має свій погляд на суспільство – або ж як на стабільну і гармонійну систему, або ж як на систему, яка знаходиться у стані перманентних змін та намагається за допомогою різних засобів пристосуватися до них. Відповідно із цими особливостями розглядаються і суспільні рухи.

Кожна із запропонованих теорій у пізнавальному аспекті щодо конкретного предмету дослідження має як свої переваги, так й недоліки. В залежності від певної ситуації та мети, яку ставить перед собою дослідник при аналізі суспільних рухів необхідно використовувати ту конструкцію, яка надасть більш коректні відповіді на наші наукові запити.

У той же час в подальших дослідженнях необхідно урахувати, що: по-перше, вищеподані конструкції, «інтеграційна» та «конфліктна», не претендують на свою всеосяжність; по-друге, все більш зростаюча складність сучасного соціуму, зокрема, його політичної системи, не завжди піддається опису через призму лише однієї теорії; по-третє, сучасна соціально-політична наука знаходиться на тому етапі розвитку, коли для аналізу складних та неоднозначних явищ все частіше використовується інтегральний (комплексний) підхід – формування методологічних засад дослідження через інтеграцію положень різних за своєю спрямованістю теорій. Отже, в

подальших дослідженнях сучасних суспільно-політичних рухів пропонується звернути увагу саме на пошук адекватних засад для розробки такого комплексного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алейников А. В. Конфликт и структуры возможностей социальных движений / А. В. Алейников // Социс. — 2015. — №7. — С. 166—172.
2. Большой толковый социологический словарь Collins: Русско-английский, англо-русский. В 2 т. Т. 2.: П-Я / [Под ред. Д. Джери, Дж. Джерри; пер. с англ.]. — М. : Вече : АСТ, 1999. — 528 с.
3. Головаха Е. И. Социологическое знание: специфика, критерии научности и перспектива развития / Е. И. Головаха // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — N. 1. — С. 5—14.
4. Здравомыслова Е. А. Парадигмы западной социологии общественных движений / Е. А. Здравомыслова. — Санкт-Петербург : Наука, 1993. — 172 с.
5. Здравомыслова Е. А. Социологические подходы к анализу общественных движений / Е. А. Здравомыслова // Социс — 1990. — №7. — С. 90-96.
6. Королько В. Основные направления современного социологического теоретизирования / В. Королько, В. Танчер // Социология. Теория. Методы. Маркетинг. — 1999. — №1. — С. 138—160.
7. Кравченко С. А. Социология. Классические теории через призму социологического воображения : учебник / С. А. Кравченко. — М. : Издательство Юрайт, 2014. — 631 с.
8. Култаева М. Д. Європейська теоретична соціологія ХХ-ХХІ століття: Навчальний посібник / М. Д. Култаєва, О. І. Навроцький, І. І. Шеремет. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. — 328 с.
9. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. — М. : АСТ, Хранитель, 2006. — 880 с.
10. Павлова Т. В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории / Т. В. Павлова // Полис. — 2008. — № 5. — С. 113—124.
11. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; [пер. с англ.]. — М. : АспектПресс, 1998. — 270 с.
12. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. — [5-е изд.] — СПб. : Питер, 2002. — 688 с. : ил. — (Серия «Мастера психологии»).
13. Скобелина Н. А. Институционализация общественных движений в российском обществе конца XX – начала XXI веков (социологический анализ) : дис. ... д-ра соц. наук : 22.00.04 / Н. А. Скобелина; Санкт-Петербургский государственный университет. — Волгоград, 2014. — 393 с.
14. Скобелина Н. А. Общественные движения как объект социологического исследования / Н. А. Скобелина // Вестник Волгоградского государственного университета Сер. 7, Философия. — 2010. — № 1 (11). — С. 51-57.
15. Скокова Ю. А. Социология общественных движений: возможности и ограничения основных теоретических концепций / Ю. А. Скокова // Социс. — 2014. — №3. — С. 132—140.

16. Соболевська М. О. Класична спадщина як джерело та стимул розвитку сучасної соціологічної теорії / М. О. Соболевська // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. — 2012. — Випуск 6. — С. 203—210
17. Тернер Дж. Структура социологической теории / Дж. Тернер / [Пер. с англ., под ред. Г.В. Осипова]. — М. : Прогресс, 1985. — 464 с.
18. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен. — М. : Научный мир, 1998. — 204 с.
19. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества ; [пер. с польск. С. М. Червонной] / П. Штомпка. — М. : Логос, 2005. — 664 с.
20. Шульц Э. Э. Теория социальных движений: проблемы теории и практики / Э. Э. Шульц // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. — 2014. — № 4. — С. 23—30.
21. Яницкий О. М. Социальные движения в современном обществе: вопросы теории / О. М Яницкий // Социс. — 2013. — №3. — С. 50—59.
22. Яницкий О. М. Массовая мобилизация: проблемы теории / О. М. Яницкий // Социс. — 2006. — № 12. — С. 3—12.
23. Яремчук С. Сучасна конфліктологічна парадигма у соціологічному пізнанні / С. Яремчук // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. — Випуск 352-353. Філософія. — Чернівці: Рута, 2007. — С. 113—116.
24. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society. / R. Dahrendorf. — Stanford, California: Stanford University Press. 1959. — 338 p.

Стаття надійшла до редакції 9.10.2016